

J. Claes, A. Claes, K. Vincke, *Geneesheiligen in de Lage Landen* (Leuven: Davidsfonds, Kampen: Kok, 2005, 334 blz., € 29,95, ISBN 90 808290 8 0).

Wie vroeger aan een breuk leed (niet zozeer een botbreuk, als wel een uitgezakt ingewand zoals in de navel, de lies of het middenrif) deed er goed aan op bedevaart te gaan naar het Vlaamse Lier. In de kerk aldaar werd de lederen riem van Sint-Gummarus om de schouders van de zieke gelegd. Hiermee liep hij of zij driemaal rond het koor en de relikwiekast. Daarna volgden nog drie rondes langs het borstbeeld en het graf van de heilige en — als het goed was — begon de genezing. Het verband tussen de heilige en de ziekte: Gummarus had in de achtste eeuw een ten onrechte gekapte boom rechtgezet en zijn riem eromheen gebonden. De boom bloeide als nooit tevoren.

Geneesheiligen in de Lage Landen is het nieuwste project van de auteurs van *Sanctus* en het vervolg *Sancti*; twee werken waarin meer dan duizend heiligen nageslagen kunnen worden. Blijkbaar was in deze twee werken onvoldoende ruimte om uitgebreid in te gaan op het geneeskundige gedeelte en wordt hier nu een apart deel aan gewijd. Dit wil de lezer inwijden in de volksdevotie van weleer. Omdat het geloof in geneesheiligen en de bijbehorende bedevaarten na de Tweede Wereldoorlog zijn afgenomen, dreigt de kennis hiervan verloren te gaan, zo betogen de auteurs. Met een uitgebreide literatuurlijst als bronnenmateriaal — waarop overigens de hierboven genoemde werken ontbreken — is een inventarisatie gemaakt van ziekten en hun heiligen in het Nederlandse taalgebied.

De opzet van het werk is opmerkelijk: niet de heilige, maar de kwaal vormt steeds het vertrekpunt. Het boek begint zodoende met Antoniusvuur en eindigt met zweren. Op deze manier geeft het de indruk een hedendaags geneeskundig naslagwerk te zijn, terwijl dit juist niet het geval is. De achterliggende reden van deze aanpak is echter dat bij de kwaal direct de meest aangeropen heilige kan worden gevonden. Hiervoor is inderdaad wat te zeggen, omdat voor vrijwel alle ziektes meer dan één heilige kon worden aangeropen en het geheel anders zeer onoverzichtelijk zou worden. Wie toch liever van het omgekeerde principe gebruik maakt, kan het heiligenregister achterin raadplegen.

Telkens begint een hoofdstukje met een korte uitleg van de ziekte, gevolgd door leven en legenden van de heilige die hiervoor het meest werd aangeropen, de manier waarop hij of zij werd voorgesteld en de voornaamste bedevaartsoorden. Waar bekend, worden ook de bijbehorende rituelen beschreven. Deze zijn het leukste onderdeel van de hoofdstukjes, hoewel niet altijd een verband met de heilige te leggen is. In sommige plaatsen bijvoorbeeld moesten reumapatiënten door een grote ijzeren ring kruipen voor hun genezing. Maar wat dit met de heilige Amandus te maken heeft, is niet duidelijk.

Behalve de beschrijving van de rituelen en in mindere mate de levens van de heiligen, is het boek niet erg 'leesbaar'. Er worden vooral veel gegevens opgesomd, wat natuurlijk een naslagwerk eigen is. Eén ding is in ieder geval duidelijk. Niet alleen zijn voor een bepaalde ziekte een hele rits heiligen aan te roepen, zij werden ook dikwijls aangeropen voor andere, vaak gerelateerde, ziektes. Tevens werden dezelfde heiligen in meer dan één plaats vereerd en daarbij kon de manier van verering lokaal verschillen. Hierdoor worden de opsommingen wel erg droog en moeten vaak ook een aantal zijsprongen worden genomen, wat de helderheid ook bepaald niet ten goede komt. Bovendien keren sommige

feiten herhaaldelijk terug (zoals de Nicolaasbroodjes, die vijfmaal worden genoemd) en moet geregeld naar andere plekken in het boek verwezen worden.

De vormgeving van het boek maakt veel goed. Er is zeer veel beeldmateriaal in kleur opgenomen en sommige paragrafen zijn ingekaderd tegen een beige achtergrond. Uiteraard is het een verdienste dat dit cultureel erfgoed in dit naslagwerk is bewaard. Toch blijft de vraag of deze informatie ook niet in een algemeen naslagwerk over heiligen had kunnen worden opgenomen. Of dit boek dan ook zo succesvol zal worden als de eerder genoemde naslagwerken *Sanctus* en *Sancti*, moeten we dus afwachten.

Cristel R. Stolk

M. Kruijswijk, M. Nesse, *Nederlandse jaarfeesten en hun liederen door de eeuwen heen* (Hilversum: Verloren, 2004, cd + 287 blz., ISBN 90 6550 799 X).

Het komt niet vaak voor dat men het beste kan beginnen aan het eind van een boek. In *Nederlandse jaarfeesten* is achterin een cd opgenomen, die het boek een extra dimensie geeft. Tijdens het lezen over de jaarfeesten kan de cd worden beluisterd. Ouderwetse instrumenten als schalmei, kromhoorn, klepperklomp en draailier ondersteunen vrolijke mannen- en vrouwenstemmen. De liedjes beslaan de belangrijkste feesten tijdens het jaar zoals Nieuwjaar, Palmzondag, Sint-Maarten en Kerstmis.

In de inleiding stellen de auteurs dat 'feestvieren voldoet aan een basisbehoefte.' (9) Dit zou de verklaring zijn voor het feit dat sinds mensenheugenis op vaste tijden in het jaar feesten worden gevierd die te maken hebben met de wisselingen van seizoenen of met religieuze gedenkdagen. Kruijswijk en Nesse zijn beide muzikwetenschappers die zich hebben gestort op de traditionele Nederlandse muziek en dans. Zij hebben met behulp van oude liedboekjes de geschiedenis van de feesten zelf én de liedteksten en melodieën proberen te achterhalen. Het boek bevat veertien hoofdstukken, elk over een ander feest. De liedjes gaan het jaar rond, zodat hoofdstuk één Oud- en Nieuwjaarsliedjes bevat en hoofdstuk veertien Sint-Steffen (tweede kerstdag).

De hoofdstukken volgen allemaal hetzelfde stramien. Eerst worden de hedendaagse uitingen van het feest behandeld. Zo is te lezen in hoofdstuk acht dat in het dorp Cromvoirt op pinksterzondag een kleine pinksterblom door de straten gaat. Het meisje is gekleed als communicantje en draagt een krans van bloemen op haar hoofd. Terwijl zij zwijgend stilstaat, vormen de dorpsmeisjes en moeders een kring en zingen al dansend een lied. Na de hedendaagse viering worden de achtergronden van het feest uit de doeken gedaan: in het geval van het pinksterblommetje is er natuurlijk de link met het christelijke pinksterfeest. Het neerdalen van de heilige geest over de apostelen betekende het begin van de verbreiding van het geloof. Tot aan de hervorming was het gewoonte dat kinderen met Pinksteren ter eerste communie gingen. Maar de auteurs wijzen ook op volksgebruiken: de pinksterblom zou banden hebben met de personificatie van de lente, die tijdens voorjaarsfeesten rondging. Na de uitleg over de achtergronden wordt van elk feest uit de doeken gedaan hoe het in verschillende delen van het land werd gevierd. Op een foto kijkt een zeer serieus pinksterblommetje uit 1900 uit Terschelling de lezer aan. Alle feesten

feiten herhaaldelijk terug (zoals de Nicolaasbroodjes, die vijfmaal worden genoemd) en moet geregeld naar andere plekken in het boek verwezen worden.

De vormgeving van het boek maakt veel goed. Er is zeer veel beeldmateriaal in kleur opgenomen en sommige paragrafen zijn ingekaderd tegen een beige achtergrond. Uiteraard is het een verdienste dat dit cultureel erfgoed in dit naslagwerk is bewaard. Toch blijft de vraag of deze informatie ook niet in een algemeen naslagwerk over heiligen had kunnen worden opgenomen. Of dit boek dan ook zo succesvol zal worden als de eerder genoemde naslagwerken *Sanctus* en *Sancti*, moeten we dus afwachten.

Cristel R. Stolk

M. Kruijswijk, M. Nesse, *Nederlandse jaarfeesten en hun liederen door de eeuwen heen* (Hilversum: Verloren, 2004, cd + 287 blz., ISBN 90 6550 799 X).

Het komt niet vaak voor dat men het beste kan beginnen aan het eind van een boek. In *Nederlandse jaarfeesten* is achterin een cd opgenomen, die het boek een extra dimensie geeft. Tijdens het lezen over de jaarfeesten kan de cd worden beluisterd. Ouderwetse instrumenten als schalmei, kromhoorn, klepperklomp en draailier ondersteunen vrolijke mannen- en vrouwenstemmen. De liedjes beslaan de belangrijkste feesten tijdens het jaar zoals Nieuwjaar, Palmzondag, Sint-Maarten en Kerstmis.

In de inleiding stellen de auteurs dat 'feestvieren voldoet aan een basisbehoefte.' (9) Dit zou de verklaring zijn voor het feit dat sinds mensenheugenis op vaste tijden in het jaar feesten worden gevierd die te maken hebben met de wisselingen van seizoenen of met religieuze gedenkdagen. Kruijswijk en Nesse zijn beide muziekwetenschappers die zich hebben gestort op de traditionele Nederlandse muziek en dans. Zij hebben met behulp van oude liedboekjes de geschiedenis van de feesten zelf én de liedteksten en melodieën proberen te achterhalen. Het boek bevat veertien hoofdstukken, elk over een ander feest. De liedjes gaan het jaar rond, zodat hoofdstuk één Oud- en Nieuwjaarsliedjes bevat en hoofdstuk veertien Sint-Steffen (tweede kerstdag).

De hoofdstukken volgen allemaal hetzelfde stramien. Eerst worden de hedendaagse uitingen van het feest behandeld. Zo is te lezen in hoofdstuk acht dat in het dorp Cromvoirt op pinksterzondag een kleine pinksterblom door de straten gaat. Het meisje is gekleed als communicantje en draagt een krans van bloemen op haar hoofd. Terwijl zij zwijgend stilstaat, vormen de dorpsmeisjes en moeders een kring en zingen al dansend een lied. Na de hedendaagse viering worden de achtergronden van het feest uit de doeken gedaan: in het geval van het pinksterblommetje is er natuurlijk de link met het christelijke pinksterfeest. Het neerdalen van de heilige geest over de apostelen betekende het begin van de verbreiding van het geloof. Tot aan de hervorming was het gewoonte dat kinderen met Pinksteren ter eerste communie gingen. Maar de auteurs wijzen ook op volksgebruiken: de pinksterblom zou banden hebben met de personificatie van de lente, die tijdens voorjaarsfeesten rondging. Na de uitleg over de achtergronden wordt van elk feest uit de doeken gedaan hoe het in verschillende delen van het land werd gevierd. Op een foto kijkt een zeer serieus pinksterblommetje uit 1900 uit Terschelling de lezer aan. Alle feesten